

Xəlil İSMAYILOV *tarix elmləri doktoru, professor* statistik təhlillər nəzərə alınmaqla hadisələri və iş proseslərini qiymətləndirmək olar.

KITABXANA STATİSTİKASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Kitabxana statistikasının ayrı-ayrı sahələrinin öyrənilməsində sosial-iqtisadi statistikanın nəzəri, təcrübi və metodoloji proqramlarından istifadə olunur. Kitabxana statistikasına işində bütün proseslərin kəmiyyət baxımından öyrənilməsinə xidmət edir.

Kitabxana işinin həyata keçirilməsi, ona nəzarət edilməsi, statistik ümumiləşmələrin aparılması, rəqəm göstəriciləri əsasında statistik təhlil verilməsi kitabxana statistikasına verilən əsas tələblərdəndir. Kitabxana statistikasına vasitəsi ilə kitabxana işinin kəmiyyət göstəriciləri, inkişaf dinamikası, real tapşırıqlarının və normaların yerinə yetirilməsi, miqdarca bölgüsü və müqayisəsi, ümumi miqdarın müəyyənləşdirilməsi, konkret olaraq vaxt və iş şəraitindən asılı olaraq müxtəlif statistik ümumiləşdirmələrin aparılmasından ibarətdir.

Kitabxana statistikasının əsas məqsədi kitabxanalarda toplanmış fondun uçotunu aparmaq, onun vəziyyəti, inkişafı, istifadəsi, ölkənin mədəni səviyyəsinə təsiri; kitabxana şəbəkələri - onların tipinə, növünə görə, əhatəsinə, inzibati tabeçiliyinə görə məsələləri özündə əks etdirir.

Lakin yeri gəlmişkən bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, statistik ümumiləşmələr əsasında əlbəttə kitabxana işi haqqında tam təsəvvür yaratmaq, bitkin fikir söyləmək, hər-hansı prosesə mükəmməl qiymət vermək mümkün deyildir. Ona görə də məsələnin tam mahiyyətini, onun məzmununu təsir dairəsini və s. cəhətlər əhatəli təhlil edilməli, müşahidələr və sorğular əsasında sta-

Kitabxana statistikasına mətbuat və kitab ticarəti statistikasına ilə sıx şəkildə bağlıdır, onlar bütövlükdə mətbuatı və ümumiyyətlə sənəd kütləsinin inkişaf xüsusiyyətlərini xarakterizə edir. Kitabxana statistikasının əsas göstəriciləri nəinki idarəədaxili əhəmiyyət kəsb edir, onlar həm də bütün mədəniyyət işçiləri və geniş ziyalı kütləsi üçün maraq doğurur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, kitabxana statistikasına əsasında toplanmış materiallar xüsusi əhəmiyyət kəsb etmə də, kitabxana işinin ümumi inkişaf qanunauyğunluqları və inkişaf perspektivləri haqqında yalnız statistik ümumiləşmələr əsasında fikir yürütmək düzgün olmaz. Bunun üçün kitabxana işinə dair digər materiallar və sənədlərdən də geniş istifadə olunmalıdır. Hər bir kitabxana işçisi statistik biliyə malik olmalı, ümumi statistikadan baş çıxarmalı, elm kimi statistikanın qanunlarını bilməli, onun metodlarından istifadə etməyi bacarmalıdır. Kitabxana statistikasının qarşısında duran əsas vəzifələri yerinə yetirmək üçün kitabxana statistikasına ilə məşğul olan əməkdaşlar onun özünün mahiyyətini aydınlaşdırmalı, onun struktur quruluşunu bilməli və onun metodlarını öyrənməlidir. Kitabxana praktikasında statistik işin həyata keçirilməsi əsas etibarilə üç mərhələdə həyata keçirilir: 1. Müşahidə 2. Toplama və qruplaşdırma 3. Materialların təhlili.

Statistik müşahidələr zamanı müxtəlif iş proseslərinə uyğun məlumatlar toplanır, bununla da statistik işin həyata keçirilməsi başlanır. Kitabxanalarda məlumatlar uçot-qeyd üsulu ilə toplanır və bu zaman ilkin uçot meydana gəlir, kitabxana gündəlikləri hazırlanır. Kitabxanalarda və digər mədəniyyət orqanları tərəfindən hazırlanan hesabatlarda məhz statistik müşahidələr əsasında aparılır. Statistik müşahidələrin aparılması, statistik məlumatların tamlığına və keyfiyyətinə təsir göstərən başlıca amillərdəndir. Statistik müşahidələr bütün forma və növlərdə düşünülmüş proqram əsasında, müəyyən müddətdə, dəqiq şəkildə işlənilib hazırlanmış hesablamalar əsasında həyata keçirilir.

Statistik müşahidələr öyrənilən hadisələrin uçotu baxımından tam və natamam ola bilər.

Kitablar, kitabxanalar və oxucular tədqiq edilib öyrənilirsə, belə müşahidələr tam müşahidələr hesab olunur. Məsələn, fondun hər bir kitabının qeydə alınması ilə kitabxanaya daxil olan və çıxarılan ədəbiyyatın uçotu, kitab verilişi məntəqələrində ümumi kitab verilişinin uçotu və s. tam müşahidə ilə nəzərdən keçirilsə və bu zaman fondda olan bütün çap məhsulatu haqqında məlumatlar toplanırsa bunları tam müşahidələrin nəticələri adlandırmaq olar.

Bir sıra hesabat xarakterli məlumatların və illik statistik hesabatların hazırlanmasında müşahidələr əsasında hazırlanmış materialların olduqca böyük əhəmiyyəti vardır.

Lakin hesabat məlumatları kitabxanalara rəhbərlik məqsədilə aparılan tədqiqat işlərinin ehtiyacı üçün heç də həmişə kifayət etmir. Belə hallarda xüsusi təşkil edilmiş müşahidələrlə statistik tədqiqatlar həyata keçirilir. Məsələn: "Kitabxana və məlumat", "Kiçik şəhərlərin həyatında kitab və mütaliə", "Azərbaycan kəndinin həyatında kitab və mütaliə" və s. xüsusi tədqiqatlardır.

Kitabxana işində, statistik işin həyata keçirilməsində natamam müşahidələrdən də (seçmə metodundan) istifadə olunur. Bu zaman öyrənilən məlumatların ancaq müəyyən hissəsi qeydə alınır və təhlil edilir. Seçmə metodu tətbiq edilərkən görülən bütün işlərin ancaq bir hissəsini, yəni vacib olanları seçmə yolu ilə təhlil olunur.

Seçmə metodu - tam metodla müqayisədə bir çox üstünlüklərə malikdir - o ucuz başa gəlir və az zəhmət tələb edir. Bundan başqa seçmə metodu zamanı qeydlərin sayı az olur ki, bu da onların işlənməsini və təhlilini xeyli asanlaşdırır. Əksər hallarda müşahidələr yalnız seçmə metodu vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Seçmə metodu cari uçot vasitəsilə alınması mümkün olmayan məlumatları əldə etmək üçün tətbiq edilir. Bu məlumatlara oxucu sorğuları, kitab bağlamalarının işləmə müddəti, tələbnamələrin ödənilməsi vaxtı, açıq rəf üsulunda oxucu tələbatı və s. bu kimi məlumatlar daxildir. Həmçinin bu metoddan kitabxana şə-

bəklərindən əhalinin istifadə etmə dərəcəsini öyrənmək üçün daha geniş istifadə edilir. Yeri gəlmişkən göstərmək istərdik ki, Azərbaycanda 60-70-ci illərdə bir sıra kitabxanaların iş təcrübəsini özündə əks etdirən statistik ümumiləşmələr aparılırsa da, son illərdə statistik ümumiləşmələr və eksperimentlər heç bir kitabxana şəbəkəsi və sistemində həyata keçirilmir. Hətta ayrı-ayrı kitabxanaların təcrübəsində belə statistik müşahidələr və ümumiləşmələr aparılmır. Elə bunun nəticəsidir ki, bu gün kitabxanalar, onların ayrı-ayrı şəbəkələri, iş prosesləri, kadrları, kitabxana fondları haqqında oxucu, kitab verilişi və s. haqqında respublika üzrə heç bir ümumiləşdirilmiş statistik məlumat yoxdur. Halbuki respublika üzrə kitabxanaların sayının dəqiqləşdirilməsinə bu gün olduqca ciddi ehtiyac vardır.

Azərbaycan Respublikasında müstəqillik əldə edildikdən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi elm, maarif mədəniyyət, kitabxana işi, informasiya, informasiyalaşdırma və informasiya təminatı haqqında bir sıra qanunlar və digər dövlət sənədləri qəbul edilmişdir ki, həmin sənədlər kitabxana işinin tənzimlənməsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə kitabxana işinə dair qəbul edilmiş "Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" (1999) Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 88 №-li qərarı (1996) və s. rəsmi sənədlərdə kitabxana statistikasına, uçot və hesabat sənədlərinin aparılmasına xüsusi yer verilmişdir. 1996-cı ildə qəbul olunmuş Nazirlər Kabinetinin 88 №-li dövlət qərarında çox konkret proqram nəzərdə tutulmasına baxmayaraq bu mühüm dövlət sənədinin müddəaları bu gün də yerinə yetirilməmiş qalmışdır. Məsələn, Qərarın üçüncü bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi təbəçiliyində kitabxana müəssisəsi olan nazirlik, idarə, müəssisə və ictimai təşkilatlarla birlikdə bir il müddətində respublika ərazisində fəaliyyət göstərən bütün kitabxanaların pasportlaşdırılmasını həyata keçirsin.¹ Bu bənddə doğrudan da uzun müddət həllini gözləyən bir məsələyə toxunulmuşdur. Bütün idarə müəssi-

¹ Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında.-B., 1996.-№88. -9 iyul

sə və nazirliklər üzrə kitabxanaların sayı haqqında heç bir rəsm sənəddə son illərdə bitkin məlumat yoxdur. Demək olar ki, 1934-cü ildən üzü bəri respublikada fəaliyyət göstərən bütün kitabxanaların qeydiyyatı, uçotu və ya pasportlaşdırılması aparılmamışdır. Hətta respublika statistika idarəsinin hazırladığı xüsusi buraxılışlarda "Azərbaycan XX əsrdə" I-II hissə, "Azərbaycanın statistiki göstəriciləri" 2002, "Müstəqil Azərbaycan" 10 il.2001 və s. statistik məcmuələrdə belə kitabxana statistikasına haqqında, onların ümumi sayı, fondu, oxucusu, kitab verilişi, komplektləşdirmə hətta kitab çapı haqqında geniş məlumat verilmir. Təkcə kütləvi kitabxanaların sayı və fondu bu statistik məcmuələrdə göstərilir ki, bu da lazımi səviyyədə deyil və ya statistik ümumiləşdirmələr tam əks etdirmir. Bu gün Azərbaycan öz müstəqilliyinin 15-ci ilin yaşadığı bir dövrdə respublika əhalisinə xidmət edən bütün kitabxanaların işinə dair statistik məlumatlar, kitabxana işinin ümumi inkişafında kitabxana problemlərinin düzgün həll edilməsində kitabxana proqramlarının hazırlanmasında, planlaşdırılmasında müəyyən inkişaf proqnozlarının hazırlanmasında, kitabxanaların statistik məlumatlarının olması və ondan istifadə edilməsi olduqca vacib şərtlərdən biridir. Müstəqil respublikamızın əsas informasiya mənbəyi olan kitabxanaların pasportlaşdırılmaması sayının dəqiqləşdirilməməsi çox ciddi nöqsandır. Belə olan halda kitabxanaların kadr təminatının bugünkü durumu əşya və avadanlıqlarla təminatı, maliyyələşdirilməsi, planlaşdırılması ümumiyyətlə, respublikada kitabxana quruculuğunun həyata keçirilməsi vəziyyəti sual altında qalır. Son illərdə bir sıra beynəlxalq təminatlar Azərbaycanda xeyirxah missiyalar həyata keçirməklə kitabxanalara yardımlar və qrantlar verməklə onların maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmağa səy göstərirlər. Bir sıra rayon MKS-lərində eləcə də respublika və şəhər kitabxanalarında bu sahədə işlər aparılır və beynəlxalq təminatların maliyyə dəstəyi nəzərə çarpır. Xüsusilə, əşya və avadanlıqların əldə olunmasında, texniki avadanlıqların təminatı nəzər diqqəti cəlb edir. Həmçinin tədbirlərin yeni kursların (treninqlərin) keçirilməsi, yeni kitabların təqdimatına mərasimləri, xarici ölkələrin təcrübəsini öyrənmək

məqsədlə kitabxana işçilərinin bir sıra ölkələrə səfərləri ardıcıl olaraq aparılır. Dövlət tərəfindən kitabxana işinin yaxşılaşdırılması məqsədilə son dövrlərdə bir sıra əməli işlər də həyata keçirilmişdir. Lakin bütün bunlar yeni aparılan işlər, bu günkü kitabxana quruculuğu, kitabxanaların maliyyələşdirilməsi respublika üzrə ümumiləşdirilmir. Yeri gəlmişkən kitabla bağlı bir məsələni qeyd etmək yerinə düşərdi. Bu gün respublikamızda kitab çapı ilə məşğul olan 130-a yaxın mətbəə və nəşriyyatlarda çap olunan kitablar haqqında heç bir ümumiləşdirilmiş məlumat yoxdur. Halbuki respublikamızda çap olunan bütün nəşrlərin uçotu aparılmalı, elm sahələri üzrə ümumiləşmələr, statistik dəqiqləşmələr aparılmaqla aidiyyəti orqanlara təqdim olunmalıdır. Xüsusilə respublika statistika idarəsinə statistik rəqəmlər təqdim olunmalıdır ki, bunlar rəsmi məlumatlar kimi nəşr olunsun və yeri gəlincə ondan bütün sahələrdə istifadə etmək mümkün olsun. Həmçinin daha geniş statistik məlumatlar kitabxanaların aidiyyəti olan baş idarələrə və nazirliklərə göndərilməlidir. Daha doğrusu yuxarı təşkilatlar vaxtaşırı belə statistik məlumatları tələb etməlidirlər. Bəzi statistik ümumiləşmələr aparılmadığından bir sıra dünya təminatlarının kitab və kitabxana ilə bağlı sorğularına cavab vermək çətinlik yaradır. Məsələn YUNESKO təşkilatı Azərbaycanın bir sıra təşkilatlarına tərcümə ədəbiyyatının nəşri ilə bağlı müraciət etməsinə baxmayaraq lazımi məlumatları əldə etmək mümkün olmamışdır. Bu məsələ xüsusilə kitab çapının uçotunun aparılması, beynəlxalq standart nömrələrinin kitablarda verilməsilə bağlıdır. Halbuki, kitab xalqımızın milli sərəvəti və tarixi yaddaşımız kimi daim qorunmalı, uçotu aparılmalı və təbliğ olunmalıdır. Xüsusilə müharibə şəraiti ilə bağlı kitabxanaların fəaliyyəti müasir dövrdə çox aktiv bir müəssisə kimi özünü göstərməlidir. Yəni müharibə dövründə erməni işğalçılarının vəhşilikləri, xalqımıza qarşı yönəldilən soyqırımı, torpaqlarımızın işğalı, o cümlədən kitablarımızın işğal altında qalması 1000-ə yaxın kitabxanaların məhv edilməsi, onların fondunun talan edilməsi kitabxanaların bugünkü fəaliyyətlərinin əsas mövzusu olmalıdır. Həmçinin belə tədbirlər statistik rəqəmlər və diaqramlarla müşa-

hidə edilməlidir. Çox təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır ki, kitabxanaların bu sahədəki fəaliyyəti o qədər də qənaətbəxş deyildir. Xüsusilə ayrı-ayrı rayonların işğal günləri, həmin rayonlardan olan milli qəhrəmanlar, ayrı-ayrı əsgər və mülki vətəndaşların müharibədə göstərdiyi şücaətlər və s. haqqında müharibə ilə bağlı kitabxanaların fəaliyyəti də öndə durmalıdır. Gənclərlə bağlı bütün tədbirlərdə ən aktual problem Qarabağ problemi olmalı və torpaqlarımızın düşmən tapdağından azad olması üçün güclü təbiyəvi işlər aparılmalıdır.

Respublikamızda kitabxana şəbəkələrinin yeniləşdirilməsi və qaydaya salınması işində də çoxlu uyğunsuzluqlar mövcuddur. Artıq çoxdan vaxtı çatmışdır ki, ən çox kitabxanaları olan Mədəniyyət Nazirliyi kitabxanaların şəbəkə kimi qaydaya salınması, kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi sahəsində statik ümumiləşmələr aparsın və konkret tədbirlər həyata keçirsin. Yəni kitabxana şəbəkəsinin qaydaya salınması üçün geniş tədbirlərin həyata keçirilməsinə ciddi ehtiyac vardır. Bu zaman ərazi, əhalinin sayı və s. mütləq nəzərə alınmalıdır. Əhalinin hər min və ya 10 min nəfərinə düşən kitabxanalar müəyyənləşdirilməlidir. Xüsusilə, şəhərlərdə kitabxanaların yerləşdirilməsində çox ciddi qüsurlar mövcuddur. Bir sıra kütləvi və mərkəzi kitabxanalar bəzən yan-yana, bəzilərində isə əhalinin seyrək yaşadığı massivlərdə yaradılır. Kitabxanaçı kadrlarının yerləşdirilməsi işində çox ciddi uyğunsuzluqlar vardır. Bu həm ixtisaslı mütəxəssislərin yerləşdirilməsində həm də onların ştat etibarilə hər bir meyar nəzərə alınmadan yerləşdirilməsi ilə bağlıdır. Həmçinin qeyd etməliyik ki, xeyli təsadüfi, kitabxana işi ilə heç bir əlaqəsi və marağı olmayan insanlar kitabxanalarda işlə təmin olunmuşdur. Xüsusilə rayon MKS-lərində belə hallar daha geniş yayılmışdır. Kadrlar yerləşdirilərkən kitabxana müdirləri yeni işçilərin bir sıra şəxsi keyfiyyətlərini, təhsilini, marağını, iş qabiliyyətini, həvəsini, təşkilatçılığını mütləq nəzərə almalıdır. Həm də bu onların vətəndaşlıq borcu və xalqımız qarşısında məsuliyyəti hissindən irəli gəlməlidir, aidyyəti orqanlar isə bu işə diqqəti artırmalı və tələbkar olmalıdırlar.

Kitabxanaların statistik fəaliyyətindən danışarkən bir məsələni xüsusi vurğulamaq istərdik. Keçmiş Sovet rejimində olduğu kimi bu gün də kitabxanaların işində nəzərə çarpan saxta və şişirdilmiş rəqəmlərin yuxarı təşkilatlara təqdim olunması hələ də davam etdirilir. Əlbəttə bu ciddi nöqsandır və qarşısı alınmalıdır. Doğrudur bu gün oxucuların sayının azalması prosesi gedir, bu azalmanın obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Əlbəttə bu səbəblər araşdırılmalı, təhlil edilməli və izah olunmalıdır. Oxucuların sayı, kitabxanalara gəliş, kitab verilişi, fondun uçotu və s. rəqəmlər respublika səviyyəsində təhlil edilməli perspektiv planlar təhlil edilərkən ondan istifadə olunmalıdır. Bunun üçün statistik blanklar hazırlanmalı və ona uyğun materiallar toplanılıb təhlil edilməlidir. Statistik blanklar hazırlanarkən kitabxana işi təcrübəsində çox geniş yayılmış statistik diaqramlardan geniş istifadə olunmalıdır. Xüsusilə kitabxana işçiləri ilə onların bu gün tədbirlərdə nümayiş etdirilməklə təhlil aparılması olduqca vacibdir. Belə materiallar hazırlanarkən xətti diaqramlardan, sektorlu (dairəvi) diaqramlardan həmçinin sütunlu diaqramlardan istifadə olunması daha məqsədəuyğundur. Diaqramlar kitabxana işinin bütün proseslərini əhatə etməlidir. Diaqramlar ayrı-ayrı kitabxanaların respublika və ayrı-ayrı şəbəkələrin işini özündə əks etdirməlidir. Diaqramlar tərtib edilərkən şərti işarələr əyri xətlər və sütunlarla verilməli, rəngli xətlərlə müşayiət edilməlidir.

Kitabxanaçı kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi prosesində statistik göstəricilərdən geniş istifadə olunmalıdır. Vaxtaşırı attestasiyaların keçirilməsində kitabxana işçilərinin haqqında xüsusilə onların təhsili, stajı, ixtisasartırma kurslarında iştirakı və s. göstəricilər toplanılmalı və təhlil edilməlidir. Statistik göstəricilərin cədvəl və qrafik şəklində tərtib edilmiş mütləq və nisbi göstəricilərin təhlili əsasında, mütləq ölçülərin və statistik əmsalların necə inkişaf etməsi, kitabxana fondunun tərkibinin və kitab verilişinin qiymətləndirilməsi və hər bir kitabxanaçıya düşən yükün necə yerinə yetirildiyi göstəricilərin dəyişmə səbəbləri və onları yaradan amillər haqqında nəticələr çıxarılmalıdır.

ӘДӘБИҮҮАТ

1. Бочек Л. Секция статистики ИФЛА в 1983-1988 гг. Обзор проблематики // Библиотекосведение и библиография за рубежом.-1990.-№ 6.-С.38-17.
2. Дворкина М.Я. Что представляет собой библиотечная услуга//Сов. библиотекосведение.-1991.-№1-6.-С.20-26.
3. Зубарев И.Х. Влияние использования читателями нескольких библиотек на искажение показателей библиотечной статистики/ Теория и практика библиотечного дела в период развитого социализма: Межвуз. сб. науч. тр.-М., 1984.- С.21-23.
4. Зубарева М.З. Альтернативы при новых условиях хозяйствования//Сов. библиотекосведение.-1991.-№1-6.-С.11-17.
5. Карташов Н.С. Актуальные задачи внедрения НОТ в библиотеках //Сов. библиотекосведение.-1983.-№5-6.-С.8-17.
6. Калегова О.Д., Астакович Е.П. Какие показатели нужны библиотекам // Науч. техн. библиотеки СССР.-1990.-№6.-С.13-17.
7. Матульский Р.С. Все ли знает статистика? //Библиотекарь.-1990.-№7.-С.32-33.
8. Матульский Р.С. Основные показатели и единицы учета статистики библиотечного фонда //Сов. библиотекосведение.-1991.-№5.-С.76.
9. Моргенштерн И.Н. Пробелы профессионального знания // Науч. и техн. биб-ки СССР.-1986.-№12.-С.15-17.
10. Научная организация в библиотеках: Практ. пособие /А.Н.Ванеев, В.Г.Горев, Л.В.Ковяленок, Н.А.Смирнова.-М.: Книга, 1987.-С.87
11. Низовой Н.А. Библиотечная статистика и статистика печати //Сов. библиотекосведение.-1991.-№5.-С.68-74.
12. Низовой Н.А. О единице учета библиотечных фондов // Библиотекарь.-1978.-№11.-С.73.
13. О мерах по коренному улучшению дела статистики в стране//Совр. постановление правительства СССР.-1987.-№5-6.-С.706-716.

14. Фенелонов Е.А. Организация внедрения передового библиотечного опыта //Сов. библиотекосведение.-1983.-№1-6.-С.3

Халил Исмаилов

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТАТИСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности применения статистического метода анализа библиотечной деятельности. Наряду с достижениями отмечаются недостатки библиотечной статистике в Азербайджане за годы независимости. И указаны пути устранения этих недостатков.